

ЕКОКОСМІЗМ ЯК ВИМІР СВІТОГЛЯДУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Мішеніна Т.М. Екокосмізм як вимір світогляду української нації.

Статтю прив'язано питанню мовної реалізації ідеї екокосмізму в українській культурі, формування екологічної етики особистості виражальними засобами мови. До категорії концептів, що здатні викликати в мовця реакцію культурологічного характеру, віднесено концепт *природа*. Визначено й проаналізовано структурно-семантичні особливості висловлювань-приписів, висловлювань-оцінок та естетичних висловлювань.

Ключові слова: культура, ментальність, екокосмізм, мова етики, концепт.

Мишеніна Т.М. Экокосмизм как измерение мировоззрения украинской нации.

Статья посвящена вопросу языковой реализации идеи экокосмизма в украинской культуре, формирования экологической этики личности выразительными средствами языка. К категории концептов, которые способны вызвать у носителя языка реакцию культурологического характера, отнесен концепт *природа*. Определены и проанализированы структурно-семантические особенности высказываний-приписаний, высказываний-оценок и эстетических высказываний.

Ключевые слова: культура, ментальность, экокосмизм, язык этики, концепт.

Mishenina T. Ecocosmism as a Measurement of a Ukrainian Nation Outlook.

The article deals with the question of language realization of an idea of ecocosmism in a Ukrainian culture, forming of ecological ethics of the person by the expressive means of language. To the category of concept, which is able to inspire a reaction of cultural character within the language users, we refer the concept Nature. Structural-semantic peculiarities of statement-ascribing, statement-appraisal and aesthetic sayings are determined and analyzed.

Key words: culture, mentality, ecocosmism, the language of ethics, concept.

Гуманістичний зміст української культури, її значення для творчого самоусвідомлення багатьох поколінь українського народу в національному саморозвитку та світовій цивілізації зумовили об'єктивне перетворення її

на цілісну систему духовного світу українців. Категорія “українська культура як цілісна система” порівняно нова. Із початком демократичних перетворень у суспільному житті українського народу та з проголошенням державної незалежності України, наша національна культура почала поступово розглядатися й аналізуватися науковцями-культурологами як саме цілісна система, що найповніше виражає духовний світ українського народу.

У зв’язку з цим актуальним є визначення зв’язку між внутрішнім світом людини й етнокультурними складовими на рівні етнічної спільноти; дослідження специфіки мотиваційної сфери національної психіки; характеристика національних характеристик інтелектуально-пізнавальної активності людей української нації.

Розвідки дослідників української культури Д. Багалія, І. Бетко, І. Потаєвої, Т. Радзівської, П. Юркевича, Д. Чижевського доводять думку про те, що складовою світоглядної позиції української нації є екокосмізм.

Невичерпним джерелом етичного й естетичного виховання постає мова етики, оскільки висловлювання формують екологічний світогляд. У зв’язку з цим актуальним видається дослідження мовного аспекту у відтворенні ідеї екокосмізму.

Мета нашої статті полягає в тому, аби дослідити структурно-семантичні особливості мовних засобів – корелятив екокосмічної світоглядної позиції представників української культури.

Серед підходів до інтерпретації національного характеру панівним постає соціально-історичний підхід, що відстоює принцип соціального й культурного детермінізму. Сутність національного характеру двоєдина суб’єктивно-об’єктивна реальність особливого роду, що виявляється як психічне й соціокультурне явище. Будучи біосоціальним явищем, національний характер – особливе, стійке енергоінформаційне в психосоціальній формі утворення, що заміщає етнічні функції інстинктивної поведінки і спрямоване на мінімізацію енергоємності способу етнічного відтворення. Етнічна національна психологія як явище за змістом становить компонент суспільної свідомості. Етнічна психологія відображає те спільне, що є у представників цілої нації у світогляді, стійких формах поведінки, рисах психологічного сприйняття, у мовленні й мові, ставленні до інших людей і природи, у стереотипах поведінки.

Етика містить увесь історичний процес розвитку моралі, починаючи з її зародження до сучасного стану, основні тенденції цього розвитку (прогрес і регрес) та їх співвідношення. Національна традиція української культури представляє поняття, які узагальнено відображають зміст, специфіку, найістотніші сутнісні сторони моралі, закономірності моральних відносин, нормативність моральних уявлень (добро / зло; справедливість; совість (сумління); гідність і честь; ідеал (моральний); смисл (сенс) життя; щастя).

Спільними для всіх виявів моральних вимог є такі ознаки: імперативність (моральні вимоги формулюються в наказовому способі, вони катего-

ричні, безумовні); усезагальність (поширеність на всіх людей, безвідносно до їх соціального становища, расової, національної та релігійної належності); усепроникливість (підпорядкованість моральній оцінці кожної дії, кожного вчинку людини); неадекватність виражальним засобам (адресується моральна вимога не так розуму людини, як її почуттям та уявленням, проте виражається в раціональній формі – у формі судження. Людина, якій адресується вимога, повинна визнати необхідність певної поведінки не тільки розумом, а й серцем, тобто сприйняти і пережити її як таку, що ґрунтується на найвищих, абсолютних уселюдських цінностях, тобто як добро).

Значущою для української культури є моральна вимога визнавати природу об'єктом моральності, що є відтворенням прогресивного світосприйняття. Прогрес моралі – процес становлення людського в людині, формування гуманістичних стосунків між людьми. Звичайно, людське в людині не вичерпується мораллю, а мораль не вичерпується стосунками між людьми, оскільки й ставлення людини до самої себе, до живої і неживої природи також належить до сфери моралі, а відповідно, й компетенції етики.

Усвідомлення важливості уваги до природи, цього цілісного й ціннісного об'єкта ґрунтується на загальній культурі людини, її вмінні сприймати красу природи як найадекватнішу форму вираження ідеї гармонії й сенсу світу.

Прогрес моралі виявляється в розширенні сфери її застосування, зростанні її відповідності високим цінностям життя і культури, підвищенні авторитету, постійному розширенні діапазону морального вибору особистості. У цій царині об'єднаними виявилися етика й естетика як форми вираження життєвої позиції людини.

Необхідність відповідального ставлення людини до природи набула загального визнання лише в другій половині 20 століття, коли почало домінувати споживацьке ставлення до довкілля. Охорона природи ґрунтується на принципах екологічної етики: моральному ставленні до природи; аналізі глобальних проблем (охорона ґрунтів, чистота атмосферного повітря і прісної води, захист озонового шару Землі тощо).

Унаслідок варварського ставлення людини до природи знищено тисячі видів тварин і рослин, завдано непоправної шкоди флорі і фауні Землі. Лише під впливом екологічної кризи, реальної загрози загибелі життя на планеті людство схаменулося і визнало свою відповідальність не тільки за стосунки між людьми (загроза світових війн), а й за природу, її охорону, збереження, гуманне до неї ставлення. Йдеться про активізацію громадської думки щодо захисту природи.

Моральний аспект заперечує утилітарний підхід, погляд на природу як засіб для життя людей, ігнорування її самоцінності. Проте лише розуміння необхідності збереження природи мало. Високоморальне ставлення людини до природи, зокрема й неживої, передбачає особливе її розуміння, бачення і переживання. Йдеться не тільки про шанобу, а й про любов. Природу слід любити, як саме життя. А це передбачає формування в лю-

дини почуття родинної уваги до природи, не тільки моральних почуттів, а й естетичних, насамперед почуття краси.

Громадська етична думка оперує мовними засобами з метою вироблення екологічної культури людини – відповідні терміни, висловлювання, засоби і форми міркування. Усі вони належать до мови моралі, яка є спільною для всіх людей, оскільки не залежить від того, яких моральних засад вони дотримуються, яке значення вкладають у конкретні терміни моралі.

Важливим елементом мови моралі є моральні висловлювання, за допомогою яких виражаються моральні норми, правила, приписи, значущість моральних почуттів. **Моральні висловлювання** поділяють на **висловлювання-приписи**, тобто наказові висловлювання (*Люди повинні берегти природу*); **висловлювання-оцінки**, тобто ціннісні висловлювання (*Любов до природи – добро; Бережи квіти в природі і у своєму серці; Природа – одвічне джерело краси*).

Громадська думка вимагає від людини не лише певної дії, а й відповідного емоційного ставлення до неї. Логічними засобами передати це ставлення неможливо. Для цього потрібна мова, відповідні виражальні засоби мовлення. Виразальні засоби мови моралі постійно вдосконалюються під впливом науки (насамперед етики), мистецтва (літератури), риторики.

З'ясування змісту категорій у мистецтві ґрунтується на образності художніх засобів. Сугестія художнього образу природи певною мірою компенсує неповноту теоретичних визначень, апелює до почуття людини, спонукає до переосмислення відношень *людина / природа*. Подібні **висловлювання** визначаються як **естетичні**.

Метафоричний аспект моральних висловлювань (*Добро – сонце; Зло – темрява; Природа – красуня; Солов'їні ранки*) надає експресивності мові, символічного начала, багатозначності, посилюючи вплив на почуття людини, її переконання.

Моральні почуття важливі для духовної культури особистості. Так, наявність почуття жалю, співчуття виражає моральну позицію людини, є формою безпосереднього досягнення моральних вимог, які ставить до людини суспільство.

Концепт *природа* аналізується як емоційно-оцінний простір духовної цінності і визначається як компонент практичної детермінації пізнання, що розгортається за допомогою суспільної свідомості. Розглядуваний концепт відображає конкретно-суб'єктивну форму існування потреб людини, а також передає взаємозв'язок стану природи і внутрішнього світу людини.

Тематичні високохудожні твори про природу (до таких відносимо твори Бориса Олійника) втілюють етичні мотиви – етику спілкування з природою, відображають образи-ідеї. У текстовій тканині наскрізним є мотив вибору, мотив „первокореня” людської гідності і чесності. Природа виступає також і як мотив пам'яті – горда „пам'ять серця”, маємо на увазі передусім правду історичного досвіду народного: *Вір тільки в пам'ять. Зра-*

джують пам'ять. Та пам'ять – ніколи. Затям (Б.Олійник). Вражають мотиви філософських розмов поета із землею і його постійне прагнення відчувати, – як би не сушили йому голову загадки й клопоти нашого „скаженого, шаленого” двадцятого віку, – що він „стоїть на землі”.

Екологічна етика є по суті етикою високої громадянської відповідальності. Вияви екологічної етики – це щоденна простота героїчного діяння, утілення в житті ідеї особистої вірності обов'язкові і відповідальності за нього. Відомо, що найпростіші істини – найбільші й найтяжчі, і в суворолюдяну їхню суть не стомлюється вводити свого читача високохудожня поезія Бориса Олійника.

Яскравими прикладами **висловлювань-приписів, висловлювань оцінок** у творчості автора можуть бути такі: *Усе в чеканні: спілі краплі рос, Земля і місяць, вишині і тополі. І тиша в тиші. І туман у полі. І навіть вузь нечутний, мов донос. Не оскверни цю мить і не поруш Цинічним словом чи гріховним жестом, Коли сріблом здаються кусні жерсті І золотом – окалини калюж (1, 317); ... І від тих чорнобривців пекучих Я у центр свого світу поринув (1, 23).*

Екокосмізм у світосприйнятті українців виявляється у метафоричності мислення. Художні образи як кореляти об'єктів реальної дійсності ґрунтуються на основі метафоричних перенесень, що є свідченням естетичного освоєння дійсності, високого порогу чуттєвих реакцій: *Осілля днина опуска чоло... (1, 64); Був я вітром, був я лютим, був я нордом. Став я ніжним, став я птахом і крилом (1, 316); Сонце загуло в коштовний опал (1, 238).*

Художнє мовлення характеризується широким використанням метафори. Художній світ кожного твору – значущий фактор естетичного впливу на читача. Автор працює над тим, щоб слово вплинуло на читача, щоб він, читач, “вийшов” із художнього твору пройнятий його атмосферою, вражений його світом.

Важливою особливістю високохудожнього твору (до таких зараховуємо поезію Бориса Олійника) є те, що враження, які йдуть від його внутрішнього світу, є, умовно кажучи, розумними – вони містять у собі не завжди достатньо виразні, немовби завуальовані смисли, розгадка яких потребує серйозної роботи розуму й серця. Подібна особливість внутрішнього художнього світу, як правило, засвідчує високий мистецький рівень твору і постає одним із важливих критеріїв його оцінки.

У поетичному мовленні функціональними є метафори, які створюють ефект динамічності, складного порівняння перебігу станів, дій елементів реальної та ірреальної дійсності. Поет усвідомлює реальність як дискретну одиницю, де зв'язок предметів, процесів, явищ уможливорює не тільки уподібнення, а й ототожнення. Оригінальним авторським рішенням є екзистенційне порівняння світу, що усвідомлюється людиною із антропоцентричними корелятами: *Так лагідно гойдавсь далекий небокрай, Так царст-*

венно котило сонце в колісниці! (1, 35); Холодно мовчало безгоміння На безмір гін, на тисячу сторіч (1, 38).

Спостерігаючи над мовним матеріалом, ми дійшли висновку, що відображення чуттєвого пізнання дійсності характеризується певними особливостями. По-перше, автор надає перевагу змалюванню окремого явища (чи взаємопов'язаних) на основі виділення певного відчуття. У такий спосіб явище пізнається через конкретний чуттєвий діапазон, який, на думку автора, є своєрідним ключем до розуміння його причинно-наслідкового зв'язку. По-друге, регулярним при описі явища є паралельне використання лексем із прямим і переносним значенням. На нашу думку, таким способом Борис Олійнику вдається втілити ідейний задум про взаємозв'язок людини й природи, більше того, письменник намагається довести думку про те, що стан природи та людини подібні, іншими словами, персоніфікація навколишніх подій, предметів, процесів стає не вигадкою та казковим оздобленням, це – реальність і для автора, і для персонажів поетичних творів: *Ти – зорею. А я – кленом... Ти – зорею... Ах, коли б так поміж небом і землею Білий вітер у пухнастих чобітках (1, 312); Квіт на каштанах так чисто і юно зайнявсь, Вітер волого припав до пелюсток губами... Все повернулось у цей старовинний романс: Двоє спинились... а я відпливаю у пам'ять (1, 313).*

Формування стійких емоційних відношень *людина – дійсність* є найважливішою умовою розвитку особистості, коли ідеали, обов'язки, норми перетворюються в реальні мотиви діяльності. Почуття як вищий продукт розвитку емоцій не зумовлені ситуаціями та афективно-когнітивними станами і відображають емоційне ставлення людини до суспільних явищ, інших людей, самої себе. Виникаючи як результат узагальнення емоційного досвіду сформовані відчуття починають визначати динаміку і зміст ситуативних емоцій.

До категорії концептів, здатних викликати в мовця реакцію культурологічного характеру, відносимо концепт *природа*. Мова етики оперує висловлюваннями-приписами, висловлюваннями-оцінками, висловлюваннями метафоричного характеру з метою вплинути на почуття людини, її переконання. Художнє втілення ідеї екокосмізму повно реалізувалося в художній літературі, зокрема у творчості Бориса Олійника.

Література

1. Вышеславцев Б. Сердце в христианской и индийской мистике / Б. Вышеславцев // Вопросы философии. – 1990. – № 4. – С. 62-87.
2. Грибан Г. Взаємозв'язок у вивченні мови та літератури / Г. Грибан // Дивослово. – 1998. – № 23. – С. 19-22.
3. Дудик П. С. Стилїстика української мови: навч. посіб. / П. С. Дудик. – К. : Академія, 2005. – 368 с.
4. Ермаш Г. Л. Искусство как мышление / Г. Л. Ермаш. – М.: Искусство, 1982. – 277 с.
5. Кукушин В. С., Столяренко Л. Д. Этнопедагогика и этнопсихология / В. С. Кукушин, Л. Д. Столяренко. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. – 448 с.

6. Культурологія: українська і зарубіжна культура: навч. посіб. – К.: Знання, 2004. – 567 с.
7. Олійник Б. Істина. Вибрані вірші. Поеми / Борис Олійник. – К.: Дніпро, 1976. – 390 с.
8. Основи психології: підручник. – К.: Либідь, 2002. – 632 с.
9. Тофтул М. Г. Етика: навчальний посібник / М. Г. Тофтул. – К.: Академія, 2005. – 416 с.
10. Юркевич П. Д. Философские произведения / П. Д. Юркевич. – М.: Правда, 1990. – 739 с.